

A. E. VAN GIFFEN

DODENBESTEL BIJ DE NOORMANNEN OF VIKINGEN AAN DE WOLGA IN DE 10DE EEUW

In een verbeterde en sterk vermeerderde tekst voor een derde druk van mijn „Opgravingen in Drente” heb ik getracht het dodenbestel in verschillende proto-historische en vroeg-middeleeuwse perioden zoals systematisch oudheidkundig bodemonderzoek dit had doen kennen, te verlevendigen door en te toetsen aan gelijktijdige historische berichten daarover.

Voor de godsdienstige voorstellingen op het eind van de Volksverhuizingstijd, de Merovingische en Karolingische periode, in de tijd van overgang tussen heidenen christendom, achtte ik in dat verband op haar plaats een mededeling van Oscar Montelius in zijn boek over de Zweedse cultuurgeschiedenis, al gaat het daarbij niet zozeer over het christendom als wel om de islam¹.

Aangezien Montelius geen bron vermeldt en het bewuste verhaal m.i. meer bekendheid verdient dan het klaarblijkelijk bezit, moge ik het hier afzonderlijk onder de algemene aandacht brengen.

Montelius refereert nl. in het bewuste werk aan een gesprek tussen twee mannen, van wie de een behoorde tot een volk, dat de lijken begroef, de andere tot een, dat zijn doden verbrandde. Als toeschouwers van een juist aangestoken brandstapel zegt de laatste tot de eerste: „Ihr seid doch ein dummes Volk. Ihr nehmt den Mann, der euch von allen der liebste und geehrteste ist, und werft ihn in die Erde, wo ihn kriechende Tiere und Würmer fressen; wir hingegen verbrennen ihn in einer kurzen Stunde, sodass er unmittelbar und ohne langes Warten in das Paradies eingeht”. Darauf setzt er, vor Freude lachend, hinzu: „Die Liebe, die sein Herr und Gott für ihn hegt, macht, dass der Wind schon bläst und ihn in einem Augenblicke mit sich nimmt. Das Gespräch hat der Mann aus dem Land aufgezeichnet, in dem man die Leichen unverbrannt beerdigte.”

Montelius voegt daar nog aan toe: „Mögen die Ursachen nun gewesen sein welche sie wollen, sicher ist, dass die Leichenverbrennung eine Revolution oder Evolution in den Vorstellungen über das Leben nach dem Tod bedeutet”.

De boven aangehaalde mededeling is ook voor ons doel van belang, omdat zij

¹ Montelius, O., *Kulturgesch. Schwedens*, 1906, p. 134, al. 2. In deze samenhang is opmerkelijk een drastische, aan Luther toegeschreven uitlating enkele dagen voor diens dood, „dat hij den wormen een stevigen doctor ten eten zou geven”.

slaat op een – zoals straks blijken zal – authentiek verhaal van een ooggetuige bij een crematie in het begin van de 10de eeuw. Dit is van te meer belang, omdat wij daaruit tevens zullen leren kennen de verschillende opvattingen en voorstellingen omtrent het dodenbestel met verbranding en begraving, zoals die destijds bij de Bulgharen – heidense Russen, vermoedelijk geassimileerde Germaanse elementen, d.w.z. Scandinavische Vikingen of Noormannen – en islamitische Arabieren uit Bagdad bestonden.

Het heeft mij echter veel moeite en tijd gekost de door Montelius niet genoemde bron van bovenstaand gesprek op te sporen. Prof. Dr. Holger Arbman te Lund, oud-leerling van Montelius, heeft mij per slot – bij brief d.d. 7 mei 1951 – de nodige inlichtingen gegeven. Het verhaal blijkt nl. afkomstig van de Moslimse auteur, de Arabische reiziger Ibn Fadlan, Fadhlān of A'hmed Ben Foszlān². Deze werd in de 10de eeuw (923) door Kalif Muktedir (907–932), in het bijzonder voor religieuze kwesties, uitgezonden als zijn „Beauftragte” en secretaris van een gezantschap naar de koning van Bulghar. Het doel hiervan was om bij de Bulgharen aan de Wolga de Islam te verbreiden („zu begründen”)³. Foszlān werd als zodanig belast, hoewel aan dat gezantschap een speciale „Fagih” was toegevoegd.

Het gezantschap verliet Bagdad in juni 921 en bereikte Bulghar aan de Wolga de 11de mei 922. Dit en het voorafgaande, zomede de straks volgende bijzonderheden ervaren we uit een bundel van bijna 500 Arabische, Perzische en Turkse oorkonden, een convoluut, dat in 1819 werd aangekocht door de voorzitter van de Keizerlijke Russische Academie van Wetenschappen te Petersburg, Professor Ovwaroff. Deze gaf ze ter bestudering aan Frähn, wiens aandacht daarbij vooral getrokken werd door de zeldzame geografisch-historische werken van Jakut⁴. Deze Jakut, later Ja'kub, d.i. robijn of safier, geheten, was een Rummy, geboortig uit de landen van de Rum, waartoe ook Klein-Azië behoorde. Als slaaf, door een Arabier uit Hama in Syrië, te Bagdad gekocht, werkte hij zich later op, reisde veel en werd een vooraanstaand geleerde op geografisch-historisch gebied. Hij leefde van 1178 tot 1229.

² Vergel. a. Frähn, C.M., *Ibn Foszlān's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit*. Text und Übersetzung etc., nebst (pp.139–55) drei Beilagen über sogen. Rüssen-Stämme und Riero, die Warenger und das Warenger-Meer, und das Land Wisu, ebenfalls von arabischen Schriftstellern. Petersburg 1823, spec. pp. 1–23 und Anmerkungen, p. p. 25–138: Ibn Foszlān über die heidnischen Russen.

b. Togan, A. Zeki Validi, *Ibn Fadlan's Reisebericht*. Deutsche morgenländ. Gesellsch., Leipzig 1939; (N.B. Het slotgedeelte (f. 196b–212b) van het door Togan in 1923 te Meschede ontdekte „Ibn al-Fagih-Handschrift”. Vgl. diens „Berichte in J.A.”, t. 204 (1924), pp. 149–150 en „B.A.R.” 1924, pp.237–248, alsmede zijn „Bemerkungen” in *Heidelb. Geogr. Z.* 40, 1934, p. 368, en P. Kahle in *Z.D.M.G.* 88, 1934, p. 12, resp. pp. 43–45.

³ Frähn, l.c. p. IX.

⁴ Jakut's werken, zijn groot *geografisch* achtereenvolgens gepubliceerd door Wüsterfeld, Leipzig, 1866–73 en Göttingen, 1846.

Dodenbestel bij de Noormannen of Vikingen

Het waren speciaal Jakut's geschriften, die Frähn's opmerkzaamheid trokken. En geen wonder, want de oudste Arabische kennis van de streken en volken tussen de Zwarte en de Kaspische Zee, en aan de Wolga ten noorden daarvan, ging ca. 4 à 5 eeuwen verder terug dan de vroegste Russische geschriften van Nestor, een onbekende, althans nauwelijks bekende, Russische kroniekschrijver⁵. Zijn, omstreeks 1229 te boek gestelde, zg. Nestorse kroniek handelde over de oude volken en de oorsprong van Rusland in de tijd tussen 850 en 1110. Bovendien waren de Arabieren veel beter op de hoogte ten gevolge van goede handelsbetrekkingen.

Aangezien de Oosterse taalkennis buiten de sfeer van de toenmalige Russische geleerden lag, was het voor de onderzoekers der oude Russische geschiedenis van het grootste gewicht, dat W. Ousseley in 1800 een Arabisch geografisch werk publiceerde uit het begin van de 10de eeuw, een werk, dat ook belangrijk nieuws gaf over Russische volken, met name de Chasaren⁶. Nog meer geldt dit voor twee latere, in 1814 verschenen boeken van Rasmussen⁷ en Habicht⁸.

En nu trof Frähn onder de genoemde geschriften ook een uitvoerig excerpt uit Fozzlan's reisbeschrijving van Jakut's hand. Aangaande de auteur zelf zegt Jakut niets over diens geboorte, noch over zijn stand. Wel memoreert hij daarentegen diens reeds vermelde zending door de Abbasidische Kalif Muktedir naar de koning van Bulghar. Fozzlan zal dus ongetwijfeld een belangrijke positie aan het hof te Bagdad hebben ingenomen.

Na zijn opdracht, zo vermeldt Jakut verder, keerde A'hmed terug naar Bagdad. Daarbij ontmoette hij aan de Wolga heidense Russen. Daarvan geeft hij een kostelijk beeld en het is voor de „origines Russicae” en niet minder voor ons doel hoogst merkwaardig, daarin de Noormannen te herkennen, zoals de toenmalige Frankische en Engelse schrijvers die voorstellen. Aldus is dit reisbericht een onschatbare oorkonde en als zodanig is zij door de beste kenners van de Noordse oudheid, als Magnussen en Krug, gewaardeerd. Hun lichaamsbouw, kleding, uitrusting, tooi, zeden en gewoonten worden beschreven. Van hun handelswaar, godsdienstige gebruiken worden we op de hoogte gebracht. Bovendien wordt ons een levendig en buitengewoon belangwekkend beeld van hun dodenceremoniën voor ogen gesteld.

Frähn heeft daarom de grootste waardering voor Jakut. Dit te meer, omdat hij Ibn Fozzlan's eigen berichten niet heeft kunnen vinden, hoewel Jakut talrijke af-

⁵ „Nestor”, een onbekende kroniekschrijver, mogelijk de abt Sylvester van het zg. holenklooster te Kiew; aan hem wordt toegeschreven de *Nestorse Chroniek*, handelend over de jaren 850-1110, gepubliceerd te St.Petersburg, 1767, opnieuw uitgegeven te Wenen in 1860 door Miklosich.

⁶ Ousseley, W., *The oriental geography of Ebn. Kauhhal* etc., London, 1800.

⁷ Rasmussen, *Om Arabernes og Persernes Bekjendtskab og Handel i Middelalderen med Rusland og Skandinavien*, in Molbechs Athene, Bnd II, Kjøbenhavn, 1814, pp. 177-225, 297-321 en 444-470, o.a. ook omvattend Ibn-Fozzlan's schildering van de zeden en gebruiken der heidense Russen.

⁸ Habicht, *Beschreibung des Kaukasus und der nördlich von demselben und dem Kaspischen Meere gelegenen Länder* - afgedrukt in Klaproth, J. U. L. von, *Russland's Vergröss. unter Alexander I* etc., Berlin 1814 -, die belangrijke mededelingen bevat over een tocht der Russen in de Kaspische zee, over Chasaren, Bulgharen etc.

schriften vermeldt⁹. Frähn spreekt over het bericht van Fozzlan gewoonlijk als „Risalet des Ahmed Ben Fozzlan, Gesandten Muktedir's an den Köning der „Slaven”¹⁰.

Doch ter zake. Ahmed dan doet daarin een authentiek verhaal omtrent de ceremoniën ter gelegenheid van het sterven en het dodenbestel van een aanzienlijke. Hij vertelt wat daarbij zoal plaats greep. Hiervan was het verbranden alleen maar het minste. Fozzlan wenste daarom die ceremoniën nader te leren kennen en dit gelukte, toen men hem eindelijk de dood van een dier groten berichtte.

Men begon met deze in een graf te leggen en daarover gedurende tien dagen een dak te plaatsen¹¹, totdat het knippen en naaien van de doodskleren gereed was gekomen¹². Daarop verzamelde men have en goed van de dode, verdeelde dit in drieën en beschikte daarover als volgt: één deel kreeg de familie; een tweede werd besteed voor de doodsklederen; voor het derde kochten zij een drank, zg. „nabis”. Deze drinken zij op de dag, wanneer een meisje (waarover straks nog) tezamen met haar meester wordt verbrand. Dan drinkt men waanzinnig, dag en nacht. En zo gebeurt het dikwijls, dat een hunner met de beker in de hand sterft.

Toen nu de bedoelde man was gestorven, vroeg men aan de dienstdoende meisjes wie met hem wilde sterven. Een harer antwoordde daarop: ik. Het werd daarna toevertrouwd aan twee andere meisjes, die haar van dan af moesten bewaken en overal vergezellen. Soms tijds wasten zij zelfs haar voeten. Inmiddels begon men de doodsklederen gereed te maken, terwijl verdere voorbereidselen in verband met het dodenbestel werden getroffen. Het meisje dronk intussen elke dag, zong en was vrolijk en opgewekt.

De dag, waarop de dode en het meisje verbrand zouden worden, ging ik – aldus Fozzlan – naar de rivier, waar het schip lag. Dit was reeds op het land getrokken en met hout vastgezet. Eromheen plaatste men grote houten figuren, die op mensen geleken. Daarna werd het schip op het hout gezet. De dode lag echter, voorlopig bijgezet, in – of onder – een dodenhuisje verderop.

⁹ Later, in 1923, heeft A. Zeki Validi Togan, zoals blijkt, het handschrift te Meschhed ontdekt; zie ook Fornvännen, 1939, waar een handschrift van Ibn Fadlan, dat 15 jaar eerder was gevonden, gepubliceerd wordt.

¹⁰ Het zijn echter geen Slaven, maar Bulgharen.

¹¹ Dit herinnert ons enerzijds aan de zgn. dodenhuisjes in de prehistorische, speciaal bronstijd-grafheuvels te onzent; anderzijds aan zulke, die ik leerde kennen op zondag 24 juni 1951 te Nordhorn, na een voorafgaande mededeling daarover door de dochter van Dr. K. Krumbein aldaar. Zie Steilen, D., *Volkstüml. Grabgestalt. im nördl. Niedersachsen*, Die Kunde, Jg. 8, 1940, pp. 197 e.v., spec. pp. 200–205, sub „Totenhütte”. Zie ook het Beowulf's lied, waar eveneens 10 dagen genoemd worden voor het oprichten van het graf: Kiekebusch, A., *Das Königsggrab von Seddin*, 1928, p. 19.

¹² Dit geschiedde bij eenvoudige lieden niet. In dat geval werd de dode in een klein scheepje gelegd en men verbrandde dit. Wat er dan verder gebeurde, vertelt Fozzlan niet.

Vervolgens haalde men een rustbank, plaatste deze op het schip en legde op de bank gewatteerde, geknoopte doeken en hoofdkussens, beide met Grieks stofgoud. Nu kwam een oude vrouw, de z.g. doodsengel, en schikte de doeken en kussens op de bank. Zij verzorgde voorts de aangelegenheid van de doodskleren en de gehele uitrusting; zij ook was het, die het meisje zou doden. Ik zag haar – zo Foszlan –: het was een duivelin met een duistere, grimmige blik. Toen ruimde men, bij het voorlopige graf gekomen, de aarde van het dodenhuisje weg, verwijderde dit zelf en trok de dode met het kleed, waarin hij was begraven, uit het graf. Het trof mij, dat hij door de heersende koude geheel zwart was geworden. Ook nam men uit het graf verdoovende dranken, vruchten en een luit, kortom alles wat men de gestorvene daarin alreeds had meegegeven. Het lijk was overigens niet veranderd. Men trok de dode nu ondergoed, een bovenbroek en laarzen aan en bekleedde hem met een „kurtak” en een kaftan van stofgoud met gouden knopen. Vervolgens zette men de dode een muts op van stofgoud, bezet met „Zobel” (hermelijn). Daarna droeg men hem in de tent op het schip, plaatste hem daarin op de bank en ondersteunde hem met hoofdkussens. Dan brachten zij „nabis”, vruchten en (Basiliën-)kruiden en legden dit alles naast hem. Ook brood, vlees en uien legden zij voor hem neer. Vervolgens brachten zij een hond, sneden die in twee stukken en wierpen ze in het schip. Daarop legden zij al zijn wapens naast hem, haalden twee paarden, joegen deze zolang tot ze van zweet dropen, sloegen ze dan met hun zwaarden in stukken en wierpen het vlees in het schip. Dit geschiedde eveneens met een paar ossen. Ten slotte haalden zij een haan en een kip, slachtten ook deze dieren en smeten ze eveneens in het schip.

Intussen ging het ter dood gewijde meisje op en af, om vervolgens een van de daar aanwezige tenten binnen te gaan. Daar legde een der bewoners zich naast haar neer en zei: zeg Uw Heer, slechts uit liefde tot U, deed ik dit.

Toen het nu vrijdagmiddag was, bracht men het meisje naar iets dat men had gemaakt en dat op een soort uitspringend deurkozijn leek. Zij zette haar voeten op de vlakke handen van de mannen, zag neer op het genoemde bouwsel en zei iets in haar eigen taal. Daarop liet men haar zakken en herhaalde dit. Vervolgens geschiedde hetzelfde opnieuw en daarop nog eens. Dan gaven zij haar een kip, zij sneed die de kop af en gooide deze weg. De romp wierp men echter in het schip.

Foszlan vroeg toen aan de gids, wat zij gezegd had. „De eerste maal” – aldus zijn antwoord – „Kijk, ik zie mijn vader en moeder; de tweede keer: kijk, nu zie ik ook mijn hele familie, die gestorven is; de derde maal echter: zie, daar is mijn meester, hij zit in het paradijs. Het paradijs is zo mooi, zo groen. Hij roept mij; breng mij dus bij hem”.

Daarop werd zij naar het schip gebracht. Daar nam zij haar beide armringen af en gaf die aan de z.g. doodsengel. De beenringen gaf zij daarentegen aan de meisjes, die haar bediend hadden, de dochters van de doodsengel. Nu hief men haar op het

schip, doch liet haar nog niet in de tent. Daarop kwamen mannen met schilden en stokken en gaven haar een beker met de verdovende „nabis” (berauschendes Getränk). Zij nam de beker, zong daarbij en ledigde hem. Hiermee – aldus de gids – nam zij afscheid van haar geliefden. Vervolgens werd haar een tweede beker gereikt. Zij nam hem aan en zette een lang lied in. Toen drong de oude vrouw aan zich te haasten, de beker te ledigen en de tent, waarin haar meester lag, binnen te gaan. Het meisje was echter schuw en onzeker geworden; zij wilde reeds in de tent gaan, doch stak alleen maar haar hoofd tussen de tent en de boord van het schip. Snel nam de oude haar nu bij het hoofd, drukte haar in de tent en ging zelf tegelijk met haar naar binnen. Direct daarop begonnen de mannen met stokken op hun schilden te slaan, opdat het geschreeuw van het meisje niet gehoord kon worden en de andere meisjes zou kunnen afschrikken of onwillig maken te zijner tijd ook de dood met hun meester te verlangen. Daarop gingen zes mannen in de tent en „wohnten sammt und sonders dem Mädchen bei”. Vervolgens legden zij het meisje, na het verkracht te hebben, naast haar meester. Twee vatten haar nu bij de voeten, twee bij de handen; de „doodsengel” deed haar een touw („Strick”) om de hals en gaf de uiteinden aan twee andere mannen om die aan te halen. Dan trad zij zelf met een groot mes toe en stiet haar dit tussen de ribben. De beide mannen worgden haar echter met de strik tot zij dood was.

Nu trad de naaste bloedverwant van de gestorven man naakt naar voren. Hij nam een stuk hout, stak het aan en ging ruggelings naar het schip, met het brandende hout in de ene hand; de andere hand hield hij op zijn achterste, totdat het onder het schip gelegde hout was aangestoken. Daarop kwamen ook de overigen met lonten en ander hout; ieder had een stuk, dat boven reeds brandde en gooide het op de houtmijt. Snel tastte het vuur deze aan, spoedig daarop het schip, dan de tent met de man en het meisje en alles wat in het schip was. Intussen was er een hevige wind opgestoken, waardoor de vlammen werden aangewakkerd en de gloed nog meer versterkt werd.

Naast mij, aldus Foszlán, stond een man, die ik had horen spreken met mijn gids. Ik vroeg hem wat hij gezegd had. De gids antwoordde: hij zei, jullie Arabieren zijn toch een dom volk; ge stopt hem, die je het liefst hadt en het meest hebt vereerd, in de grond, waar het kruipend gedierte en de wormen hem verslinden. Wij daarentegen verbranden hem in een oogwenk, zodat hij onmiddellijk en zonder oponthoud het paradijs binnengaat. Toen barstte de man in een onbedaarlijk gelach uit, terwijl hij aan het gezegde nog toevoegde: de liefde van God tot hem maakt, dat de wind reeds opsteekt en hem in een oogwenk zal wegvoeren. En inderdaad, nog geen uur daarna waren hout en schip en meisje, tezamen met de dode, tot as geworden.

Vervolgens taste men daar, waar het uit de rivier getrokken schip verbrand was, een koepelvormige heuvel op en plaatste midden erop een grote berkestam. Hierin kraste men de naam van de gecremeerde naast die van hun koning en ging daarna uiteen.

Veel luxueuzer – aldus Fozlan – is de crematie van hun koningen. De zede wil, dat dan 400 van de dappersten en meest getrouwen van zijn gevolg zich met de koning in zijn paleis laten verbranden. Ieder hunner heeft bovendien een meisje bij zich, dat hem bedient, zijn hoofd wast en zijn eten en drinken bereidt. Ook heeft elk nog een ander meisje voor de bijslaap. Die 400 zitten aan de voet van 's koningstroon („Hochsitz”). Deze is groot en met kostbare edelstenen versierd. Op die zetel laat de koning veertig meisjes, bestemd voor de bijslaap, naast zich plaats nemen. Soms vergenoegt hij zich echter, in het bijzijn van voornoemd gevolg, met één daarvan. Van zijn zetel daalt hij niet af. Wil hij derhalve zijn natuurlijke behoefte bevredigen, dan doet hij dit in een schaal; wil hij gaan rijden, zo brengt men zijn paard tot voor zijn zetel, van waaraf hij het bestijgt; wil hij afstijgen, dan rijdt hij zo dicht bij zijn hoge zetel, dat hij zich er zonder meer weer op kan neerzetten. Hij heeft een plaatsvervanger, een kalief of vice-koning, die zijn leger aanvoert, met de vijand krijg voert en bij zijn onderdanen zijn plaats inneemt.

Dit zijn, aldus Frähn (l.c. p.27), de inlichtingen, die ik (woordelijk) aan Ibn Fozlan's geschrift ontleen. Voor de betrouwbaarheid mag de auteur borg staan. God weet beter dan wij allen of ze juist zijn.